

Per Nyström

Strindberg som historiker och som författare av historiska dramer

Nedan återges två artiklar, den första om August Strindberg som historiker och den andra om tre av Strindbergs historiska dramer (*Folkungasagan*, *Gustav Vasa* och *Gustav III*). Artiklarna inleds med författarens egna kommentarer som han nedtecknade när de 1983 nyutgavs i samlingsverket *I folkets tjänst*.

Fotot ovan taget av Strindberg själv

Folkets historiker (1981)

Studien ingår i boken *Strindberg* som tillkom i samband med minnesutställningen på Kulturhuset i Stockholm. Den vill visa att Strindberg är väl förtrogen med samtida strömningar i europeisk historiefilosofi och historieteori: Buckle, Dilthey, den franska strukturalismen. Det är med dessa utgångspunkter han slår mot de svenska hemmahistorikerna och vill ge nya aspekter på Sveriges historia i sina forskningar, noveller och dramer.

Själv ansåg han sig inte som historiker. Men hela hans produktion visar närheten till historien. Mästerligt klädde han personliga och sociala problem i lysande historiska masker med risken ”att man tog de granna papperen, men fluggiftet tog man ej”.

Hans egentliga historiska arbete, *Svenska folket i helg och söcken*, kom ut för 100 år sedan, 1881-82. Det var en förlagsspekulation i stil med vår tids volymer med dyra illustrationer och billig text. Det blev en försäljningssuccé även om kritiken inte var nådig.

Häftigaste kritiken kom han emellertid själv att leverera. Det var fyra år efteråt när han satt i tyskt kulturklimat i Schweiz och skrev självbiografen *Författaren*.

Då var nästan inget bra i boken. Den var ett enkelt hopkok på ett flyktigt begagnande av andras forskningsresultat. Materialets mängd hade överväldigat honom. Han kunde inte skilja mellan huvudsak och bisak. Han hade velat se det hela från de ”nedre klassernas” horisont men hade inte kunnat hålla linjen: gengångare av traditionell romantik hade inmängt sig. Han hade inte ens utgivit boken för att vara historia — bara en skildring av dagligt liv — och att bedöma det menlösa alstret ur vetenskaplig synpunkt var inte hederligt. Men när Strindberg skrev detta 1886 vid Vierwaldstättersjön satte han ändå in Svenska folket i tidens stora vetenskapliga fejd. Den hade just blossat upp på tyskt område, när Wilhelm Dilthey 1883 gav ut sin *Einleitung in die Geisteswissenschaften*. Här kördes det naturvetenskapliga och lagbundna ut ur kulturvetenskaperna och humaniora, och personligheten, den fria personligheten, blev historiens dominant. Diltheys bok blev en vattendelare.

Tidigare — ännu när Strindberg skrev *Svenska folket*, hade strömmarna runnit åt motsatt håll: det hade börjat med Quételets oförsynthet. Det fräcka var att den världsberömda matematikern och statistikern hade gett sig in på filosofernas dittills obestridda revir och skrivit en bok om Människan (*Sur l'homme*, 1835).

Han hade visat med matematik att människan lydde under dittills okända lagar. Tag t ex mordet, oftast begånget i hastigt mod, skenbart genom tillfälligheternas spel. Men antalet mord var tämligen konstant år från år — man kunde alltså räkna ut att inom en given människogrupp skulle så och så många mord begås nästa år. Uträkningarna hade stämt. Valet av mordverktyg visade samma konstans, ja, den mest individuella av alla handlingar, det ensliga självmordet, visade samma lagbundenhet.

Här hade den engelske historikern Henry Thomas Buckle hakat på i sin *Civilisationens historia i England*. Nu skulle man inte längre rada upp empiriska fakta efter varandra som hittills skett. Nu skulle historikern klarlägga de stora orsakssammanhången i historien, det lagbundna och utvecklingslinjerna.

Det kunde ske endast i folkets historia. Man skulle samla in fakta och som naturvetarna induktivt dra slutsatser av dem. I myllret av fakta skulle ”de stora talens lag” verka och eliminera tillfälligheternas spel. Därför skulle just folkets historia kunna bli vetenskap i naturvetenskapernas bemärkelse. Staternas historia däremot kunde aldrig bli exakt vetenskap. De statliga beslutsfattarna var nämligen så få att där spelade tillfälligheterna in, och deras dolda motiv skulle inte heller kunna empiriskt fastställas.

Detta var utmaningen, det lockande med uppgiften *Svenska folket* — menar Strindberg 1886. Sveriges kulturhistoria skulle äntligen bli vetenskap.

Men ställd inför materialet hade han börjat tvivla, skriver han. Han hade inte upptäckt någon lagbundenhet eller kausalitet, ingen obönhörlig utveckling. Inget ”i följd av”, endast ett ”efter vartannat”, ett sammelsurium.

Buckle hade tydligen lett honom på villovägar och hade alltså sin del av skulden för misslyckandet. Han hade varit beredd att kasta pennan i väggen. Men det blev inte så. Han övergav den ”telluriska synpunkten” som han säger — dvs Buckles globala utvecklingsschema — och begränsade sig till något mycket enkelt: svenskarnas liv i helg och söcken, sett av en forskare från ”de nedre klasserna”. Men udden och entusiasmen hade brutits av. Så såg han det från utsiktspunkten i tyska Schweiz.

Nu bekände Strindberg sig helt till tyskarna. Han menade att huvudfelet i hans metod hade varit att han hade underskattat personlighetens roll i historien. Men det var delvis en polarisation gentemot de ”privilegerade” historikerna, som hade överskattat den. Han i sin tur hade överskattat det lagbundna i historien, och han hade knappast kommit sanningen närmare än

föregångarna. Är det inte så — frågar han sig — att de som hade ”trott sig se ett sammanhang, endast förnummit sin tankeapparats ordnande begär att ställa saker i kausalsammanhang, och där fenomenen inte passa in, där utelämnas de”. (Det låter nykantianskt tyskt så det förstår!)

Hans allmänna slutsats blev: ”objektiv historieskrivning kan icke finnas, helst något objektivt subjekt icke finnes, genom vars uppfattning de yttre händelserna kunna passera utan att bli färgade av individens och epokens påtryckta åskådningssätt”. Och han tillägger: ”Historien blir därför endast den tidsperiods historia under vilken historien skrevs.” Satsen kunde ha varit hämtad ur Buckle, ty denne menade att så hade det varit före den objektiva samhällsvetenskapens tid. Och Strindberg tillfogar en följsats av innebörden: *endast om en historieskrivning är fylld av sin tids idéer och fördomar kan den ha utsikt att av sin samtid bli betraktad som objektiv.*

Med Dilthey och tyskarna i handen var Strindberg på väg bort från objektiviteten. Dilthey var relativist: historikern skulle visserligen arbeta med empiriskt konstaterbara fakta, men dessa var unika händelser i det förflutna, vilka han skulle lära förstå och med sin lärdom sätta in i tidssammanhanget — men de lät sig inte tvingas in i naturvetenskapens lagbundna kausalitet. De lika litet som personligheten. Men i Frankrike skulle Quételets ambitioner leva vidare i sociologien och komma att bli befruktande på den franska historieforskningen.

(Som historiker är jag skyldig en randanmärkning: Strindbergs historieteori ingår — jämte hans källkritiska resonemang — i Författaren, skriven 1886. Bonnier ville efter genomläsning inte trycka den: den var för teoretiserande. Den förblev otryckt till 1909. Att han då härjade vilt i korrekturet är känt. Men vilka tillskott och ändringar som skett i manuskriptet under tiden 1886-1909 är icke känt. Åtminstone inte av mig. Där finns formuleringar, som påminner om den nykantianska historiefilosofidebatten ca 1900.)

När Strindberg kom från landsflykten i slutet av 1890-talet var det svenska klimatet förändrat. Den radikala liberalismen var död och kulturpatriotismen härskade. Det industriella Stockholm expanderade, och dess nya gator fick namn efter nationens ”stora” minnen: Narvavägen, Lützengatan, Wittstocksgatan, Karlaplan. (Vem skulle komma på den idén idag?) Heidenstam hade skrivit *Karolinerna*. Snart skulle officerare, grosshandlare och anslagshungriga historiker bilda Karolinska förbundet att forska till Karl XII:s ära.

Historikerna brassade fullt i denna förliga vind. De sades vara intresserade av källkritik men ställde utan betänkligheter sin forskning i patriotismens tjänst. Efter tyskt mönster blev historien statens historia. Kulturen blev nationens kultur. Klassbegreppet mönstrades ut — ty det hade arbetarrörelsen tagit i sin tjänst. Folkets historia, om den förekom, blev allmogens historia och ställdes upp som sedebild för de otacksamma och aldrig nöjda industriarbetarna, som ansågs ofosterländska och internationalistiska. Den tongivande historikern Harald Hjärne tilldiktade Sverige den historiska missionen som civilisationens utpost mot öster. Tiden hade verkligen fått den historieskrivning den förtjänade, och naturligtvis ansågs den objektiv, ty den var fylld med sin tids fördomar.

Detta försiggick på det akademiska planet samtidigt som makthavare och beslutsfattare fruktade fackföreningsrörelsen som aldrig förr. Nu tillkom Åkarpslagen (1899), av minoriteten liberaler och socialister i riksdagen betraktad som klasslag. Nationen höll på att klyvas.

Är inte detta paradoxalt: att den högstämnda patriotismen gick hand i hand med den mest ohöjda klasslagstiftning?

Nej, de två hörde ihop. Strindberg beskrev sammanhanget i *Götiska rummen*, 1904:

”Och skalderna manade upp skuggor, frambesvoro Carl XII och vederlikar. Vägar och stigar -- buro alla på stora namn för att väcka nationens självkänsla och stärka sambandet hos de söndrade partierna, som nu skulle förenas i det förflutna.”

Strindberg hade med sig nya impulser utifrån. Kulturdebatten där var medveten om imperialismens krafter, mot vilka nationerna blev små. Boerkriget kastade blyxtbelysning över det nya maktspelet. Individernas öden tedde sig som virvlande blads meningslösa dans i vinden.

I Frankrike som han kom ifrån hade nya riktningar framträtt i historieskrivningen. Befruktad av sociologin hade den skjutit de ekonomiska och sociala strukturerna i förgrunden. Dessa var mer eller mindre gemensamma för hela Europa och mot dem syntes nationsgränserna efemära.

Strindberg förstod att skickligt rida på den patriotiska vågen i Sverige. Nu skrev han svenska kungadramer och Nya svenska öden. Men nu stannade han inte vid folket. ”Regenternas personer införs”, som han skrev i företalet till *Författaren*, signerat 1909.

Men hans svenska kungar står i kastvinden från internationella oväder de inte behärskar. Gustaf Vasa snärjdes in i beräknande lybska köpmäns handelspolitik. Magnus Eriksson fälldes av påvens finansmakt. I *Gustaf III* blåser franska revolutionens idéstormar spelet överända. I *Nya svenska öden* tvingas Johan III in på sin ödesdigra polska politik genom att alla andra vägar mot Europa var blockerade. I *Historiska miniatyurer* blir tsar Peter Europas bålverk mot barbariet medan tidens nationelle hjälte Karl XII sluter förbund med kristenhetens fiende turken det var punkteringen av Harald Hjärnes bubbla.

I hans dramer och berättelser verkar krafter och orsakssammanhang som personerna inte förmår överblicka och tolka och som därför hos dem förvandlas till moraliska problem med apokalyptiska perspektiv i bakgrunden — så som i våra dagar människor kan skrämmas in i själsplågor och mysticism av kärnkraftens och mikrodatorernas obönhörliga framträngande.

Strindberg var väl medveten om sin nya historiesyn på tvärs mot historikernas nationella mytbildningar. När han 1904 sände manuskriptet *Hövdingaminnen* till Karl Otto Bonnier, skrev han:

”Vill du besvära dig kasta en blick i detta manuskript. Det är icke kulturhistoria som Svenska Öden utan ett djärvt försök att sätta in svenska historien i världshistoriens ram, att få nytt ljus på gamla saker, ny värdering av äldre värden.”

Och han var observant. När skådespelet *Gustaf Adolf* inte slog i Berlin skrev han i Svenska Dagbladet:

”Jag hade gjort honom för stor, jag hade släpat med min barndoms synpunkter ur äreminnen och läroböcker. Det var mitt fel. Han stupade på sin svenskhet. Jag hade glömt att tyskarna såg på honom som en främmande äventyrare, ja, socialisterna hade befunnit honom vara en junker [Franz Mehring, *Gustaf II Adolf*,¹ 1894]. När jag tänker mig Gustaf Adolf inställd i världshistorien, måste jag erkänna att de har rätt.”

I förlagsanmälan på omslaget till första häftet av Svenska folket hade han i förbigående riktat ett angrepp mot Erik Gustaf Geijer. Det kom mycket rabalder åstad, ty sådant kunde man inte tillåta sig 1881, då Geijer — trots avfallet — hade tagits till nåder igen och snyggats upp av konservatismens Sverige. I *Författaren* motiverade han angreppet. Geijer är en äreminnesförfattare, tillhörande en steril epok. En Uppsalastorhet, en kotteri-man, en dilettant men icke en lärd och icke en filosof. Det är något ofullgånget i hans person liksom i hans historieverk, bara påbörjade, aldrig slutförda. Han var reaktionens främsta talang. Hans avfall var halvhjärtat.

Även 1909 var detta för starkt, en bildstorm och ett helgerån. Därför ströks Geijerkritiken i korrekturet. Först Lauritz Weibull, professor i historia i Lund 1919, alltså efter det demokratiska genombrottet, mönstrade ut Geijer ur den akademiska kurslitteraturen i historia. Med

¹ På marxistarkivet: [Gustav II Adolf](#).

Weibull bröt den radikala källkritiken igenom i nordisk historieforskning. Men Weibull var mer än källkritiker. Hos honom brann samma internationalistiska eld som Strindberg fört till Sverige, och på hans historiska seminarium upprepades ständigt: ställ in den svenska historien i dess europeiska sammanhang.

Stormän på scenen

Sedan expressionismen med Per Lindberg och Knut Ström gjorde sitt intåg i Sverige på Lorensbergsteatern i Göteborg under mina gymnasistår har teatern alltid intresserat mig. Då vi på läroverket 1922 skulle spela Strindbergs ungdomspjäsa "I Rom" i en föreställning för allmänheten med scenarrangemang à la Max Reinhardt fick jag råd av Per Lindberg personligen för uppsättningen.

Efter min pensionering som landshövding fick jag kontakt med regissören Lennart Hjulström, då på Stadsteatern i Göteborg, och dramatikern Agneta Pleijel. Detta blev inledningen till ett flerårigt för mig stimulerande samarbete med teatern, vilket hade behaget av en *seconda primavera*. Vid instuderingen av historiska skådespel ledde jag seminarier och frågestunder för skådespelarna. Dessutom skrev jag introduktioner i programhäftena. Detta samarbete fortsatte sedan med Folkteatern i Göteborg, Stockholms stadsteater och Radioteatern i Göteborg och programhäftesintroduktioner vid Dramatiska teatern, Uppsala stadsteater m fl. Tre av dessa introduktioner återges här.

Folkungasagan (1975)

Folkungar, Sturar, Vasar och Karlar — det var dem Sveriges historia handlade om på Strindbergs tid. Efter Karlarna kom Frihetstiden med partistrider — och då var historien inte uppbygglig längre, sedan gick det mest utför: Gustaf III mördades, Gustav IV Adolf avsattes, Finland förlorades och så följde det evinnerliga bråket med de otacksamma norrmännen — nej, det var inte roligt efter Karlarna.

Nej, kändisarna, dem som man var stolt över bland bildat och välsituerat folk i Sverige. Det var de som fick statyer när Sverige blev penningstint efter sekelskiftet 1900. Tänk bara på vad Milles fick åtaga sig. Sturemonumentet som nu står helt bortglömt i en skog söder om Uppsala. Folke Filbyter — folkungarnas apokryfiska stamfar — i Linköping, Gustav Vasa och Gustav Adolf. Dem skulle man ha, och jag tror att de grosshandlare, bruksdisponenter och bankdirektörer som hade huvudinflytandet när det skulle kosta på en staty såg upp till dessa hjältar som föregångare och anfäder.

Strindberg visste mycket väl att han trampade på minerad mark när han skrev historiska dramer. Bildat folk som gick på teatern hade vissa allmänna föreställningar om folkungarna. Birger Jarl och Magnus Ladulås var bjässar som hade lagt grunden till det rättssamhälle man ansåg sig leva i, sedan man fått fram en lagstiftning som skyddade strejkbrytare, burade in strejkvakter och satte munkorg på socialisterna. Det är inget tvivel om att det borgerliga Sverige trodde sig fullfölja Birger Jarls lagstiftning om hemfrid, kvinnofrid, kyrkofrid och tingsfrid när riksdagen pålyste strejkbrytarfrid i all Sveriges land.

Att folkungaätten var blodig, det ingick också i den allmänna föreställningen. Redan Geijer hade sagt att sedan folkungarna murat rikets hus i höjden sysslade de mest med att störta varandra utför murarna. Men tidens seder var hårda menade man — och dessa blodiga syskontrötter om makt och egendom minskade knappast respekten för ätten. Sådant var man van vid från sin egen tid, familjebolagens och de glupska mågarnas tid, även om man mera sällan slog ihjäl varandra. Att släkten degenererade med Magnus Eriksson, som var homosexuell och därtill saknade tåga och hänsynslöshet, kunde inte heller läggas den till last. Sådant kunde inträffa i de bästa familjer. Societetsmässigt sett var folkungafamiljen trots allt

mycket respektabel.

Nej, vid sekelskiftet måste man nog ha Strindbergs friska och fördomsfria syn för att skriva ihop den summing up av familj e-krönikan, som han låter Magnus göra i skådespelet ”Folkungasagan” och som inleds med orden: ”det är ingen vacker släkt du har råkat in i, min goda Blanche” — men märk väl stickordet kunde lika väl ha stått i ett realistiskt åttiotal familjedrama.

I Strindbergs efterföljd har kapitlet Folkungarna i Sveriges historia hos republikanen Vilhelm Moberg fått rubriken ”En kunglig förbrytarfamilj”. Dessförinnan hade historikern professor Sture Bolin visat att ingen i samtiden kallade släkten Birger Jarl, hans söner och sonsonen Magnus Eriksson för Folkungar. Det var inget släktnamn, det var ett partigängarnamn, ett namn på maffior skulle vi säga, knappast något upphöjt och respekterat. Genom missförstånd — menar Bolin — har senare tiders krönikörer klistrat detta namn på Birger Jarl och hans ättlingar—och med tiden har det blivit förädlad som gammalt vin.

De uppgifter som stod till Strindbergs förfogande då han skrev sin pjäs har retuscherats av den moderna kritiska historieskrivningen, inte minst har man rensat bort samtida propagandalögner.

Låt oss se huvuddragen i Magnus Erikssons historia.

Tre år gammal valdes han till Sveriges konung på riksmöte 1319. Samtidigt ärvde han Norges krona efter sin morfar. Trots denna lyckosamma start i livet var treåringens bakgrund en mardröm.

Hans far hertig Erik och hans farbror hertig Valdemar hade levt i ständig blodig gerilla med hans äldste farbror kung Birger.

Till sist lyckades kungen bli av med sina medtävlare om makten och härligheten genom att locka dem till en försoningsfest, kidnappa dem efter festmåltiden och låta dem ruttna bort i tornet på Nyköpings slott.

Nu reste sig emellertid hertigarnas anhängare bland aristokratin, kung Birger emigrerade och lät sin tjugoårige son kronprins Magnus fortsätta kampen på egen hand. Denne gav snart upp mot löfte om nåd — men för säkerhets skull halshöggs man honom, så snart hans treåriga faderlöse kusin blivit vald till kung. Det var naturligtvis lugnast så.

Därmed hade de svenska stormännen regeringsmakten i sina händer — med treåringen som symbol — och befäste naturligtvis sina privilegier.

Den unge kungens mor, född prinsessa Ingeborg av Norge, ville naturligtvis inte släppa de förmåner, som hennes ställning som kungamoder kunde medföra. Hon var en företagsam kvinna, flyttade ihop med en dansk rovriddare Knut Porse, som ägde slott i Halland och Estland och kallade sig hertig. De var ett par av typen Onassis—Jacquelin Kennedy — med smak för makt och pengar. Men de svenska stormännen höll sitt grepp över myndlingen.

Allt tycktes gå honom väl i händer. Just som han skulle bli myndig sade den skånska aristokratin upp sin tro och lydnad under Danmark och gav sig under Sverige, där stormännen ansågs ha större friheter än i Danmark.

När han blev myndig 1333 — 18 år gammal — skrev han sig sålunda som Sveriges, Norges och Skånes konung, ingen i Europa hade ett så vidsträckt rike som han. Han kunde gifta sig med en prinsessa från rika och höviska länder, Blanche (Blanka) av Namur.

Men han var ohjälpligt skuldsatt ända från början av sin regering. Han måste lösa ut Skåne från de holsteinska hertigar, till vilket det var pantsatt. Hovhållningen i fransk stil kostade ofantligt. Han försökte rädda situationen genom nya lån, nya skatter och ett plundringståg — s k korståg — in i Ryssland, vilket visade sig kosta mer än det smakade.

Stödd av sin förtrogne, den oförvägne och kraftfulle hertig Bengt Algotsson började han ge sig på adeln, som ännu hade vissa resurser kvar.

Det skulle han inte ha gjort. En högadlig smutskastningskampanj begynte. Helt rentvättad från den är han knappast ännu. I varje fall var han det inte på Strindbergs tid. Den fräcka och fanatiska högadelsdamen Birgitta deltog livligt i kampanjen. Värst åtgången blev Bengt Algotsson, kungapartiets starke man.

Han har länge — även av historikerna — beskyllts för att vara bisexuell, älskare både till drottning Blanka och till kungen, som

på grund av sina homosexuella böjelser blev kallad Magnus Smek. Så lyckades man få honom bannlyst av kyrkan, inte för syndernas skull utan för skuldernas: han kunde inte betala sina lån hos påven.

Till sist blev det fullt uppror. Först utnyttjade adeln Magnus' äldste son Erik, gift även han utanför Norden med den tyska prinsessan Beatrix. Erik var missnöjd med Bengt Algotssons starka ställning, söner var sturska i denna brytningstid — då som nu — och Magnus tvangs dela riket med sonen. Denne dog emellertid snart — sannolikt av pesten.

Slutligen kallade de upproriska stormännen in en nordtysk potentat, hertig Albrekt av Mecklenburg, sålde riket till honom mot hyggliga privilegier och fördrev kung Magnus. Denne flydde till sin yngste son som ärvt Norges krona, och där omkom han vid ett skeppsbrott.

Detta är Magnus Erikssons dystra historia, den yttre ramen. Men hur såg det ut i Sverige?

Folkungarna — liksom en del andra stormän — levde på en standard som låg skyhögt över gemene mans. Ni skall tänka på kejsar Haili Selassie i kontrast mot de utmärklade benranglen från hans ökenområden! På sina slott hade de livsmedelsförråd så att de kunde överleva missväxtåren, då vanligt folk dog som flugor. De hade sålunda relativ trygghet, gemene man levde alltid i oro för hur höstens skörd skulle bli.

Sina förråd pressade folkungarna ut av bönder och underlydande, som hölls på svältgränsen, och med överskottet bytte de till sig sköna tyger, vin och annat bjävs, som hade blivit statusprylar i den europeiska riddarklassen. Där hade anspråken stigit sedan man under korstågen lärt känna Österlandets lyx och finkultur. Denna byteshandel sköttes mest av tyska köpmän, som slog ut de inhemska, som mest hade levt på handeln med slavar. Nu var inte det gångbar handelsvara längre — och då kom tyskarna med lastdrygare fartyg och tog över exporten av lantmannaprodukter och försäljningen av lyx. Ett överklassens prylsamhälle bildades på toppen av ett hav av elände och utsugning. I en civilisation med sådana kontraster var det nödvändigt för överklassen att bo i fasta slott och omge sig med väpnade styrkor. Kungars, biskopars, munkars boningar byggdes som borgar, ja, tom kyrkornas torn gjordes ointagliga till prästernas skydd — när hungern rasade och folket tjöt som ulvar. Och överklassen gick ständigt beväpnad — så som nu alltjämt är nödvändigt i Rhodesia.

Men denna riddarklass i sina fasta borgar sög girigt till sig den europeiska finkulturen, man uppträdde höviskt mot damerna i sin egen klass och våldtog allmogens döttrar, man kostade på sig kärlekens attityder även om man gifte sig på spekulation, man läste och sjöng ballader man diktade om änglalika kvinnor och röda munnar, man lekte glada vapenlekar och tornej, man lät sina söner studera vid Europas berömda universitet, man skrev lagar på internationellt vis, man lät författa krönikor — ja, man följde med tiden.

Men den bistra verkligheten var den att man levde över sina tillgångar. Produktivkrafterna var så lågt utvecklade här i Norden att trots en ökad utsugning kunde området inte bära mer än några få furstehov av europeisk standard och ett par ärkebiskopssäten. Därför dessa ständiga strider om makten och härligheten inom de släkter som svingat sig högst upp och denna kamp om nya områden att ta ut skatt och avgifter från. Skyddade man bönder och städer så var det

för att bli ensam om att beskatta dem, och hertigdömen och riken hade endast till uppgift att bereda dem på toppen ett liv i lyx, finkultur och njutning.

Men tillhör denna värld med en klick av koncentrerad lyx och därutanför hav av elände och skräck, svält, pest, andliga farsoter bara en förgången tid? Lever vi inte i den ännu, du och jag — även om vi sopat bort eländet just alldeles utanför våra dörrar?

Gustav Vasa (1975)

Strindberg skrev *Gustav Vasa* 1899 under intryck av boernas frihetskamp.

Boernas kamp mot det engelska imperiet avslöjade definitivt att imperialismen var utsugning och brutalitet. Att det gällde pengar, profiter och inget annat.

Imperialismens säregna kombination av affärer och politik, gudlighet och våld kom att bli det mönster på vilket Strindberg tecknade sitt drama.

För den bortskämda europeiska överklassen i Strindbergs samtid hade imperialismen varit det stora äventyret, Stanleys och Livingstones upptäckter, missionärernas offer och kolonialtjänstemännens patetiska ensamhet, besjungen av Kipling i böljande rytmer.

Nu var den slöjan borttryckt. Det blev känt att engelska och tyska finansintressen stötte hårt samman vid gruvorna i Transvaal. Tyska bankirmagnater satte pengar i händerna på boerna. De tyska politikerna med kejsaren i spetsen stödde boernas sak med en våldsamt propagandistisk boerna — egentligen ganska hårdhudade holländska invandrare i Sydafrika — gjordes till ett frihetsälskande ädelt bondefolk.

I denna propaganda blev boernas ledare Paul Krüger en guds underman, en gammaltestamentlig patriark, hård som flinta, styvsint, förlitande på sig själv och på sin Gud, övertygad om att

boerna var guds egendomsfolk.

Ännu slogs frihetsrörelserna obönhörligen ned av imperialisterna. Så även boerna, när England och Tyskland gjorde upp sinsemellan över deras huvuden.

Gustav Vasa är därför ett pessimistiskt och bloddrypande drama — ty ingen dager syntes än. Det kalkylerande våldet och penningens makt formar obönhörligt människornas öden i dramat. Gustav Vasa får Paul Krügers gestalt. Lybeckaren Herman Israel blir en av imperialismens bankirer och vapenhandlare. Det hela blir en mardröm, där individuell botgöring slår slint mot händelsernas obevekliga gång.

Först vi — i vår tid — får uppleva att dagern kommer och att tiden ljusnar. Det är inte vår förtjänst. Förtjänsten tillkommer Kinas, Kambodjas och Vietnams folk som segrat över den amerikanska imperialismen.

Strindberg tvinnar in döden, lidandet och de mänskliga konflikterna i kraftspelet mellan dunkla ekonomiska och politiska

intressen i 1500-talets historia. Som alltid — och så är det ännu i dag — ligger spelet på två plan: de initierades och offrens. För offren — det enkla folket — som inte kände mönstret i det väldiga kraftspelet utan bara förnam de destruktiva verkningarna såg det ut som om själva det goda mänskliga livet hade blivit otryggt och grymt. ”Så är det häri världen! Bara försåt och osäkerhet”, säger den fattige bokhållaren till skökan Agda i skådespelet.

Miljontals människor i vår tid har upplevt detsamma. Krig och elände har svept fram över dittills trygga byar och fredliga familjer — oförklarliga förändringar av tillvaron för dem som inte haft möjlighet att se kraftspelet bakom ödets slag.

Vad var det nu som hände här i Norden på Gustav Vasas tid? Var det bara fråga om kontroverser mellan kungen och dalkarlarna? Bundsförvanter ena stunden och fiender nästa? I grunden ett moraliskt problem?

Låt oss se de stora dragen.

Det pågick en bitter kamp på liv och död över herraväldet över handeln här i Norden. Gustav Vasa och dalkarlarna var bara brickor i detta kraftspel, men svårhanterliga brickor.

Handeln på Norden hade i århundraden behärskats av några köpmannafamiljer i Lybeck. De blev bländande rika och finansiellt mäktiga genom att exportera det fattiga Nordens koppar, järn, smör och skinn till Västeuropa.

Men vid denna tiden började Västeuropas köpmän själva uppträda i Östersjöområdet och deras konkurrens blev fruktansvärd för lybeckarna. De hade en enorm finansiell styrka, rika genom att exploatera ett stort proletariat av klädesvävare. Här borta i Flandern och Holland låg Europas största städer, här var kejsaren — Karl V — född och fostrad. Han var tidens supermakt, i förbund med påven och i hans rike gick solen aldrig ned — men Hollands städer var juvelerna i hans krona.

Hela Norden drogs in i denna ekonomiska kraftmätning som på 1600-talet skulle sluta med holländernas totala triumf över lybeckarna.

Det gick som alltid: Norden blev splittrat. En del höll på sina gamla affärsförbindelser i Lybeck. Så gjorde bergsmännen i Dalarna, där några få familjer blivit rika på leveranserna till Lybeck. Rikast av alla var Måns Nilsson i Aspeboda, Dalarnas okrönte hövding. Andra såg i holländernas uppträdande i Östersjön en chans att befria sig från lybeckarnas handelsmonopol.

Till dessa hörde danske kungen Kristian II, svåger till kejsaren. Han tog holländska rådgivare, fick stöd i de danska städerna i sin anti-lybska politik och ville ena hela Norden i en union, som skulle kunna uppträda med kraft mot Lybeck. Han lyckades knäcka svenskarnas mot-

stånd mot denna idé, avrätta de Lybeckvänliga svenska herrarna och köpmännen i Stockholms blodbad och därmed ena Norden.

Detta är bakgrunden. Det stora mönstret. Här agerade krafter som låg skyhögt över nordbornas sociala horisont. Köpmanshusen i väst och i Lybeck, kejsare och furstar i bländande lyx och makt kämpade om den ekonomiska hegemonien i Norden.

För Lybeck var det livsviktigt att krossa den nordiska unionen, som favoriserade holländarna.

Det är här Gustav Vasa kommer in i bilden.

Lybeckarna arbetade som USA och CIA gör i dag: man ordnade blockader, uppror och kupper mot regimer som stod dem i vägen. De lyckades få tag i en emigrant, som rymt från ett av unionens fängelser, adelsmannen Gustav Vasa, smugla in honom i Sverige, sätta honom i kontakt med sina affärsvänner bergsmännen i Dalarna, förse honom med ammunition och vapen, och han lyckades genomföra ett uppror, som bröt sönder unionen. Även i Danmark fick de i gång ett uppror och den hollandsvänliga och borgarevänliga Kristian II fördrevs av den danska adeln.

Lybeckarna hade lyckats. Men Gustav Vasa fick betala. Han nödgades ge lybeckarna ensamrätt till all handel på Sverige, holländarna utstängdes och svenska skeppare och köpmän förbjöds fara västerut med sina varor. Vartenda korvöre Gustav Vasa fått av lybeckarna till vapen och utrustning måste han därtill förbinda sig att betala tillbaka.

Det är i denna situation som Strindbergs pjäs börjar.

Kungen tvangs ta kyrkornas silver och klockor för att kunna betala skulden till Lybeck. Indrivare av fordringarna var Herman Israel. Men en del av de skatter som Gustav Vasa fick in använde han till hemliga rustningar — mot Lybeck. Även han upptäckte tämligen snart att han måste göra sig av med lybeckarnas handelsmonopol, som innebar en kolonial utsugning av Sverige.

Mot överenskommelsen med Lybeck släppte han in holländarna, som sålde billigare och köpte till bättre priser. Han lade om sin politik. ” — — — då tog en ond ande vid Vasa --- och nu ville han beträda en ny väg”, låter Strindberg Herman Israel berätta för sin son.

Men nu bröt helvetet löst för Gustav Vasa. Nu satte lybeckarna in sin CIA-politik mot honom. Han skulle bort till varje pris liksom Allende från Chile. Handelsblockader, mutor, mord, uppror — det är imperialisternas väg. Nu började alltså för Gustav Vasa förräderiernas, attentatens och upprorens tid. Samma mönster som CIA använder.

Missnöje fanns det i landet. Gustav Vasa drev in skatter effektivare än vad man var van vid. Han hade kört ut biskoparna ur deras borgar och munkarna ur deras kloster. Han tog kyrkornas silver och klockor. Han favoriserade den nya läran — den lutherska — som satte fursten i stället för påven som kyrkans herre. I missnöjet över dessa krafttag såg lybeckarna sin chans.

Praktiskt taget var det ständiga uppror, alltid någonstades i landet 1525-1532. ”Peder Sunnaväders och mästern Knuts uppror”, ”Daljunkerns uppror”, ”Västgötaherrarnas uppror” och ”Klockupproret”. Och så attentatförsök, bl a av Gorius Holst.

Trådarna gick till Lybeck och dessas svenska affärsvänner, bl a bergsmännen i Dalarna.

All den här oron ledde till att Gustav Vasa alltmer tydde sig till en väpnad statsmakt, ett system av fogdar, sekreterare och ständigt väpnade styrkor, till en fursteideologi ”av Guds nåde” — allt importerat idégodis från de protestantiska tyska furstestaterna. T o m Gustav Vasas förtrogne, reformatorn Olaus Petri, opponerade sig offentligt mot denna utveckling och blev följaktligen dömd till döden — dock snart benådad — ty mot Guds utvalde furste fick ingen sätta sig upp i en brydsam tid.

Till slut gjorde också smålandsbönderna uppror, ”Dackefejden”, en provinsial reaktion mot

den aldrig mätta centralmakten, ett uppror som skakade Gustav Vasas ställning. Det är tydligt att Dacke var en av Lybecks agenter men han spelade även med andra kort, stimulerad av de svenska emigranterna, bland vilka befann sig sonen till Måns Nilsson i Aspeboda.

Gustav Vasas regim befann sig i kris. Men han blev inte dödad som Allende eller fördriven som en gång Paul Krüger. Han bemästrade krisen som Castro, som Ho Chi Minh och de röda Khmererna. Men regimer i kris nödgas ofta bli hårda regimer och Gustav Vasas undgick inte detta öde.

Historien skall lära oss att se upp med kraftspelet i vår egen tid. Man söker skrämja oss med visioner om överbefolkning och världssvält, om miljöförstöring och energibrist — liksom man förr skrämde med domen på Yttersta Dagen. Detta för att vi skall glömma att den aktuella faran är imperialisternas rustningar och cyniska pokerspel om folkens öde.

Gustav III (1773)

Gustav III - porträtt av Lorens Pasch d.y.

Nationalskalden Esaias Tegnér har förtrollat oss med sina förtrollande rader:

Det låg ett skimmer över Gustavs dagar,
fantastiskt, utländsk — flärdfullt om du vill —

men det var sol däri och hur du klagar
var stode vi om de ej funnits till.

Poeternas makt är större än vi tror. Tegnér har en gång för alla präglat vår bild av Gustav III. Tegnér visste mycket väl vad han gjorde: han gav medvetet en förgylld propagandabild av kungen. För att reta sin tids demokrater, som han avskydde som pesten.

Men Strindberg kom och tecknade en ny bild. Tog av förgyllningen. Och lät *människan* Gustav III framträda, den durkdrivne, maktsugne politikern, mitt i sin samtids grella klassmotsättningar, en politiker, som spelade ut hela sin personlighet, som gick över lik och själv räknade med livet som insats. Ett öde, en bit av ett tragiskt människoöde, krossat av samhällskrafter som blev honom övermäktiga. Som tyranner skall krossas.

Men så stark var traditionen Tegnér att svensk teater aldrig förmått ta fram den strindbergska bilden. Inte svensk kulturtradition heller förresten! Inte Nationalmuseum heller, när det hade sin jubileumsutställning Gustav III i fjol!

Förrän nu. När Lennart Hjulström, Sven Wollter och en gripen ensemble ger Strindbergs pjäs — så som Strindberg uppfattade Gustav III och nutidens historiker också ser honom.

Nej, man har lallat och lekt hittills. Man har lekt Tegnér. Konservativt och hjärtnupet. Hör bara:

I purpur satt förtjusaren på tronen,
och spiran var en trollstav: med var stund
där växte nya hjärtan i nationen
och nya blommor, fast på järnmängd grund.

Tegnér är falsk som en festtalare — för att använda ett strindbergskt uttryck. Nationalmusei utställning fick bara med förgyllningen. Och massmedia är falska som tusen festtalare — så snart den gustavianska tiden kommer på tal och

— — — Nordens vingud nalkas,
och sången svärmar kring hans vigda mund.

Vi som lever själva i en tid, då politik— bortsett ännu så länge från vår krok av världen — är ett spel med livet som insats; till oss har Gustav III :s tid och dess politik nära väg. Vår tids forskning - främst professor Lolo Krusius-Ahrenberg och den unge, i förtid avlidne forskaren Anders Larson i Uppsala — har visat det högtidliga och djupt syftande allvaret hos de unga kungamördarna. På polariteten mellan dessa och den politiskt besatte kungen bygger Strindbergs pjäs.

Gustav III — kanske en svensk Peron, som stöder sig på folket, slänger fläskben i halsen på massorna — för att kunna bevara det gamla samhällets struktur och sin egen makt!

De unga sammansvurna — greve Horn på Huvudsta, greve Ribbing och kapten Ankarström, tre bland ett åttiotal — var sannerligen inga teaterbovar, den roll de hittills haft på svensk scen: nej, de var unga intellektuella av hög resning.

Det får bli slut med det politiska falskspelet, var deras paroll. Parollen är lika aktuell i dag. Frappé, slå! Äntligen har de fått rättvisa på en svensk scen.